

I

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Proceedings of the international scientific conference
«UZBEKISTAN-CHINA: DEVELOPMENT OF
HISTORICAL, CULTURAL, SCIENTIFIC
AND ECONOMIC RELATIONS»

November 18, 2023. Tashkent.

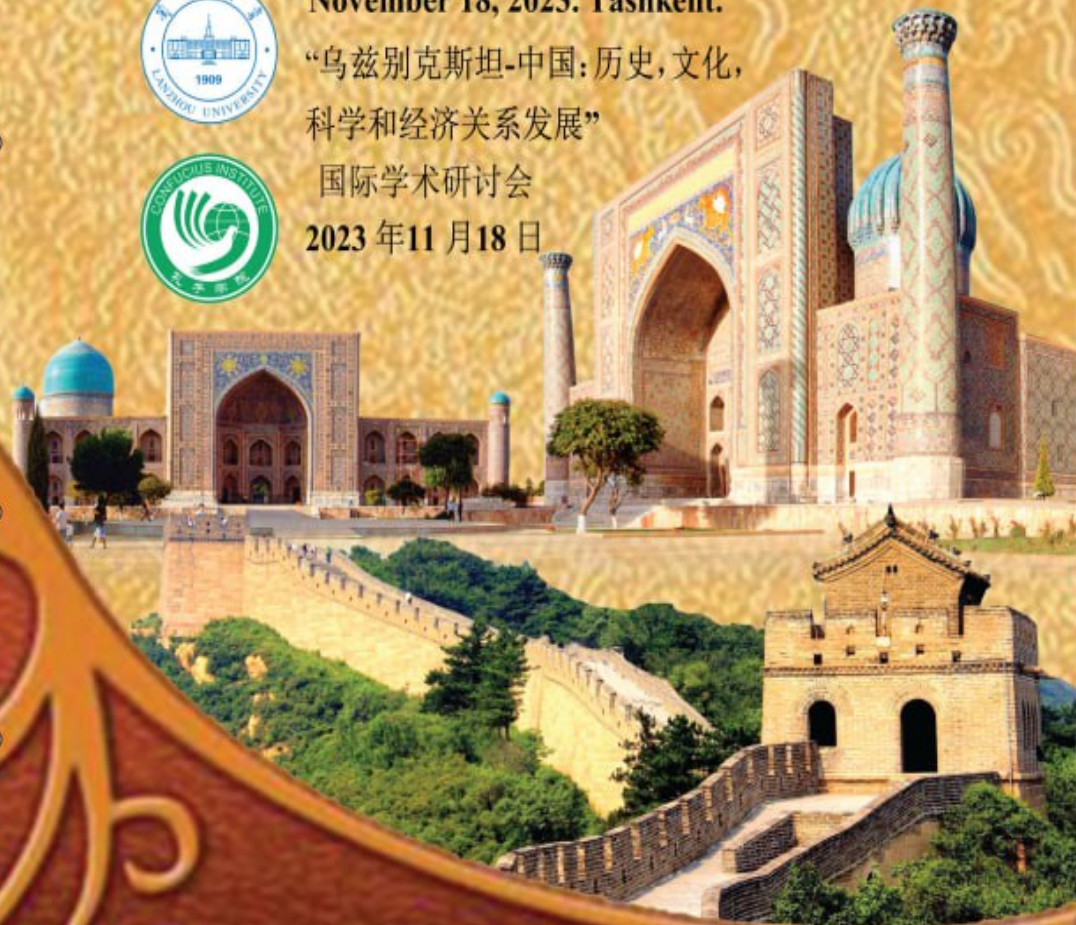

“乌兹别克斯坦-中国：历史，文化，
科学和经济关系发展”

国际学术研讨会

2023年11月18日

«O'ZBEKISTON - XITOI: TARIXIY-MADANIY,
ILMIY VA IQTISODIY ALOQALAR RIVOJI»

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari

18-noyabr 2023-yil, Toshkent

**«O‘ZBEKISTON - XITOIY: TARIXIY-MADANIY,
ILMIY VA IQTISODIY ALOQALAR RIVOJI»**

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

materiallari

18-noyabr 2023-yil, Toshkent

“乌兹别克斯坦-中国：历史，文化，科学和经济关系发展”

国际学术研讨会

2023年11月18日

Материалы международной научно-практической конференции

**«УЗБЕКИСТАН-КИТАЙ: РАЗВИТИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ,
КУЛЬТУРНЫХ, НАУЧНЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ»**

Ташкент, 18 ноября 2023 г.

Proceedings of the international scientific conference

**«UZBEKISTAN-CHINA: DEVELOPMENT OF HISTORICAL,
CULTURAL, SCIENTIFIC AND ECONOMIC RELATIONS»**

November 18, 2023. Tashkent

UDK: 327 (575/1) (510)

BBK: 66.4 (5 uzb) (5 kit)

U-29

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Rayosati 2023-yil 27- apreldagi 39-sonli bayoni va O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2023-yil 12-maydagi 118-sonli “2023-yilda o‘tkazilishi rejalashtirilgan xalqaro va respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida” gi buyrug‘iga binoan 2023-yil 18-noyabr kuni tashkil etilgan **“O‘zbekiston-Xitoy: tarixiy-madaniy, ilmiy va iqtisodiy aloqalar rivoji”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - T.: TDSHU, 2023, 710 b.

Tuzuvchi va mas’ul muharrir: prof. A. Karimov

Konferensiya tashkilotchilari:

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti huzuridagi “Konfutsiy nomidagi o‘zbek-xitoy instituti” NNT

Tashkiliy qo‘mita:

prof. G.Rixsiyeva - rais

prof. A.Karimov

prof. S.Nasirova

dots. S. Nazarova

prof. S. Xashimova

prof. J.Ziyamuhamedov

To‘plam TDSHU Kengashi qaroriga ko‘ra tasdiqlangan.

2023- yil 04-may, 3-sonli № 18-IB buyurugi.

Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas’uldirlar.

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti,

© TDSHU huzuridagi Konfutsiy nomidagi o‘zbek-xitoy instituti

KONFUTSIYNING SIYOSIY–HUQUQIY TA'LIMOTLAR RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI

Turdiyev Bexruz Sobirovich
Falsafa fanlari doktori, dotsent
Buxoro davlat universiteti
bekiuz0302@yahoo.com

Annotatsiya: *Konfutsiy buyuk murabbiy, maslahatchi, muharrir, faylasuf, islohotchi va siyosatshunos sifatida Xitoy tarixida o'chmas iz qoldirdi. Mazkur maqola Konfutsiyning siyosiy-huquqiy qarashlariga bag'ishlanib, unda mutafakkirning falsafiy ta'limotlaridagi shaxsiy axloq, adolatli hukmdor, ijtimoiy munosabatlarning to'g'riligi, podshoh va fuqaro munosabatlaridagi o'zaro mehr-oqibat, samimiylilik kabi fazilatlar tahlil etilgan.*

Kalit so'zlar: *“osmon o'g'li”, tinchlik, “pi” qoidalar, marosim qoidalari (li), insonni sevish (jen), hurmat qilish (syao), “sadoqat” (chjun),*

Konfutsiy (miloddan avvalgi 551-479-yil)
Xitoyning buyuk faylasufi, konfutsiychilik ta'limotining asoschisi va siyosiy arbobi sifatida Qadimgi Xitoy ijtimoiy-siyosiy tafakkuri tarixida yorqin yorqin iz qoldirdi. Uning ta'limoti “Lun yuy” (“Suhbatlar va mulohazalar”) kitobida bayon etilgan bo'lib, unda Konfutsiyning fikrlari va suhbatlari uning shogirdlari va izdoshlari tomonidan to'plangan. Konfutsiy qarashlari asosida davlatning patriarxal-paternalistik konsepsiyasi ishlab chiqib, davlatni katta oila sifatida talqin etiladi. Imperatorning qudrati (“osmon o'g'li”) otaning kuchiga, hukmdor va fuqarolar o'rtasidagi munosabatlar oilaviy munosabatlarga qiyoslanadi, bunda kichiklar kattalarga bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

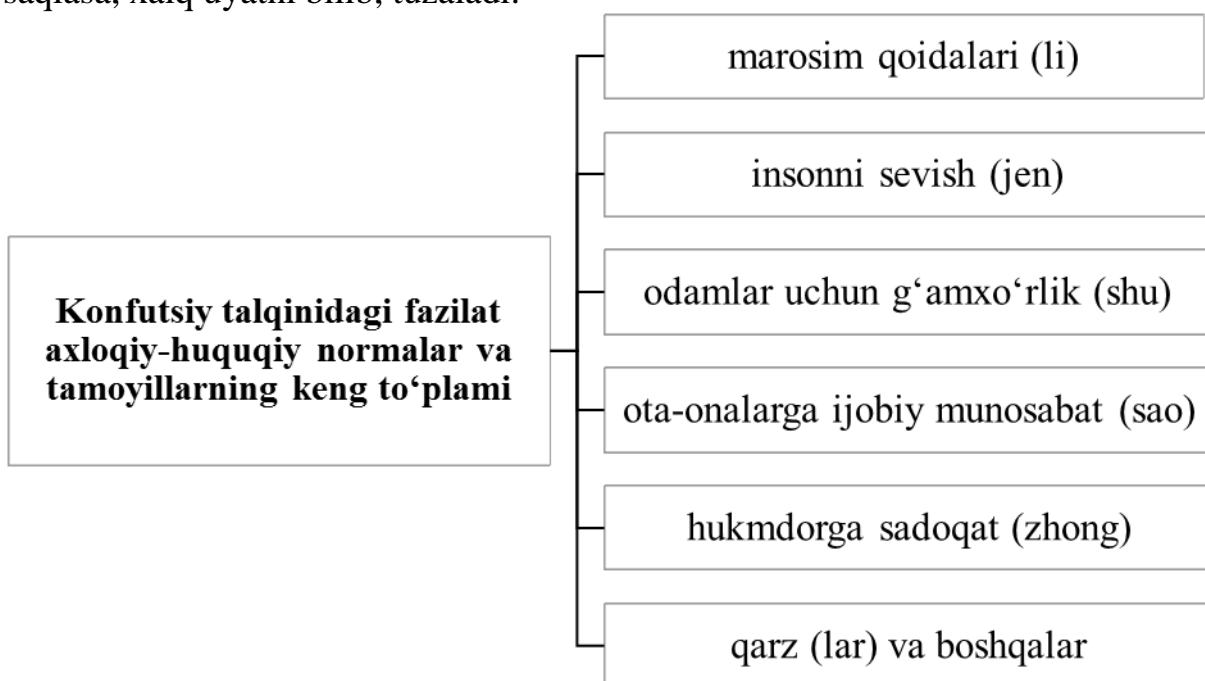
Konfutsiy boshqaruvning aristokratik boshqaruvini yoqlab chiqara ekan, boshqaruvda oddiy xalq qatnashishdan yiroqda bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [1.30]. Garchi, uning siyosiy ideali zodagonlar boshqaruvi emas, balki fazilatli va bilimli aristokratlar boshqaruvidan iborat edi. Shuning sababli u taklif qilgan boshqaruvning umumiy tuzilishi o'sha paytdagi ijtimoiy-siyosiy voqeliklardan farq qilar va tanqidiy jihatlarga ega edi. Ammo, Konfutsiy va uning izdoshlari turli tanqidlariga qaramay, mavjud tuzumga tanqidiy munosabatda emas, balki murosa va madora bilan bo'lish kerakligini ta'kidlashgan.

Konfutsiy boshqaruvning zo'rvonliksiz usullari tarafdori sifatida hukmdorlar, amaldorlar va fuqarolarni o'zaro munosabatlarini ezgulik asosida qurishga undagan. Bu undov, birinchi navbatda, hukmdorlarga qaratilgan, chunki ularning ezgulik tamoyillariga rioya qilishlari hal qiluvchi rol o'ynab, fuqarolarning xulq-atvorida axloqiy me'yorlarning ustunligini oldindan belgilab bergan. Konfutsiy boshqaruvdagi zo'rvonlikni qoralab, shunday deydi: “Nega

davlatni boshqarayotganda odamlarni o'ldirasan, agar yaxshilikka intilsang, xalq mehribon bo'ladi. Oliyjanob kishining axloqi bamisoli shamolga o'xshash; quyi qatlamdagi odamning axloqi esa bamisoli maysaga o'xshashdir. Shamol esgan joyda maysalar egiladilar". Shuning uchun ham Konfutsiy fuqarolarning asosiy fazilati hukmdorga sadoqat, barcha "keksalarga" itoatkorlik va ehtiromda bo'lishdir deb biladi.

Konfutsiyning siyosiy axloqi umuman olganda, jamiyatning yuqori va quyi qatlamlari o'rtasida ichki tinchlikka erishish va boshqaruvni barqarorlashtirishga qaratilgan. U sof axloqiy omillar bilan bir qatorda, aholi orasida boylik va qashshoqlikning qutblanish jarayonlarini bartaraf etish zarurligiga ham e'tibor qaratadi. "Boylik teng taqsimlansa, – deydi u, – qashshoqlik bo'lmaydi, mamlakatda totuvlik hukmron bo'lsa, xalq kam bo'lmaydi; tinchlik hukmron bo'lsa (yuqori va quyi o'rtasidagi munosabatlarda) hukmdorni ag'darib tashlash xavfi bo'lmaydi". Konfutsiy isyon va hokimiyat uchun kurashni rad etib, fuqarolar tinchligining afzalliklarini yuqori baholaydi. Konfutsiy tashqi urushlarga, Xitoy qirolliklarining bir-biriga yoki boshqa xalqlarga qarshi bosqinchilik yurishlariga ham salbiy munosabatda bo'lgan. Konfutsiy Xitoy hukmdorlarining gegemon da'volarini prinsipial jihatdan rad etmasdan, ularga shunday maslahat bergan: uzoq yashaydigan va bo'ysunmaydigan odamlarni "ta'lim va axloq orqali zabt etish" kerak. "Agar siz ularni zabt eta olsangiz, - deya qo'shimcha qildi u, – ular orasida tinchlik hukm surar edi". Uning ushbu madaniy va tinchlikparvarlik xalqlari keyinchalik Xitoy hukmdorlari tomonidan boshqa xalqlarni bosib olish va o'z hokimiyatiga bo'ysundirish harakatlari uchun axloqiy niqob sifatida foydalanilgan.

Konfutsiy ta'limotidagi fazilat me'yorlari orqali siyosiy munosabatlarni tartibga solishni qonunlar asosida amalga oshirilishiga keskin qarshi chiqadi. Agar, - deb ta'kidlaydi u, xalq qonunlar bilan boshqarilsa va jazolar bilan tartibga solinsa, xalq (jazodan) qochishga intiladi va uyatsiz bo'lib qoladi. Agar xalqni fazilatli kishilar ezgulik bilan boshqarsa, ajdodlar urf-odat va marosim orqali tartibni saqlasa, xalq uyatni bilib, tuzaladi.

Konfutsiy fikricha, jamiyatdagi barcha munosabatlar yoshlarning oqsoqollarga va raiyatning boshqaruvchilarga qat'iy itoat etishini ta'minlashga qaratilgan muayyan me'yorlar bilan qat'iy tartibga solinishi kerak.

Konfutsiy tomonidan ishlab chiqilgan sxemaga ko'ra, barcha hukumat, shuningdek, jamiyat "**pi**" (qoidalar)ga asoslanishi kerak. U qoidalarga rioya qilishga alohida e'tibor bergan. "**Pi**" (qoidalar)ning ma'nosi juda obyektiv.

Konfutsiy, ayniqsa, davlat funksiyalarini bajaradigan odamlar uchun muvofiqlik (**Jan**) boshqaruv ishlarida majburiy element deb hisoblagan. Konfutsiy "ismlarni tuzatish" talabini (Zheng ming) eng muhim siyosiy tamoyil sifatida ilgari surgan. Qi Jingong Konfutsiydan boshqaruv haqida so'rganida, Konfutsiy shunday javob beradi: "podshoh podshoh bo'lishi, amaldor - amaldor, ota - ota, o'g'il - o'g'il" bo'lishi kerak [2.17].

Konfutsiyning fikricha, xushmuomalalik davlat vazifalarini bajaradigan kishilar uchun majburiy fazilat hisoblanadi. Hukmdor qoidalarning bajarilishini kuzatib borishi, shuningdek, jamiyatning to'g'ri yo'ldan og'ishmasligini nazorat qilishi shart deb bilgan. Konfutsiy odamlarni hukumatga nisbatan ikki guruhga ajratdi:

1) boshqaruvchilar;

2) boshqariluvchilar;

Yuqoridan pastgacha bo'ysunish g'oyasi Konfutsiy ta'limotining asosiy g'oyalaridan biridir. Bularga ota-onaga bo'ysunish va hurmat qilish (**syao**), ukaning katta akaga bo'ysunishi va akaning ukaga nisbatan hurmatda bo'lishi (**di**), bo'ysunuvchilarning o'z hukmdoriga bo'ysunishi kiradi. Bularning barchasi "sadoqat" (**chjun**) tushunchasida o'z aksini topgan.

Konfutsiy quyi tabaqalarning merosxo'r aristokratiya hukmronligidan noroziligini yumshatish uchun hukmron sinfga dehqonchilikni rivojlantirishga ko'proq e'tibor berishni, dehqonchilik ishlarining mavsumiyligini buzmaslikni, talab va majburiyatlar yukini yengillashtirishga chaqirgan.

Konfutsiy axloqning oltin qoidasini shakllantirgan: "O'zinga ravo ko'rmagan narsani birovga ravo ko'rma":

1) Jamiyatning munosib a'zosi bo'lish uchun tabiat haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish kerak;

2) Insonga va jamiyatga hayotiylik, ilhom baxsh etishga tabiatgina qodir;

3) Ham tirik dunyoga, ham tabiiy resurslarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak;

4) Tabiatga muntazam minnatdorchilik bildirish lozim.

Xullas, mutafakkir va faylasuf Konfutsiy ta'limoti Xitoy va Sharqiy Osiyo hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi va konfutsiylik deb nomlanuvchi falsafiy tizimga asos soldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Николаев М.Е. Конфуций и его учение - М.: РАЕН, 2007. -316 с.
2. Конфуций. Лунь-юй //Древнекитайская философия: Собрание текстов. - М., 1972. -363 с.

3. Turdiyev B. S. Cultural and educational development of society in the scientific heritage of world philosophers //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 443-451.

4. Turdiyev B. Confucius's views on spiritual renewal //Центр Научных Публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 6. – №. 6.

ШАРҚ ФАЛСАФАСИДА ОИЛА ВА НИКОҲ МУНОСАБАТЛАРИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Ўразалиева Гулшада Бекпўлатовна,
социология фанлари номзоди, доцент.
Ўзбекистон Миллий университети
докторанти.
E-mail: g.urozaliyeva@yandex.ru
Телефон: +998 93 570 46 82

***Аннотация.** Ушбу мақола оила ва никоҳ муамоларининг айрим жиҳатларининг шарқ фалсафаси мисолида талқин қилинишини тадқиқ қилинишига бағишланган. Ижтимоий - фалсафий фикрлар тарихи ҳақидаги мавжуд адабиётларни ўрганиш асосида, оила, аёл ва никоҳ масалаларига тарихий нуқтаи - назардан ёндошилади. Инсоният жамияти тараққиётининг турли тарихий даврларида оила ва никоҳ муносабатлари ижтимоий муносабатларнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, инсоният цивилизацияси ривожлана борган сари тобора такомиллашиб борганлиги таҳлил этилади.*

***Калит сўзлар:** оила, никоҳ, аёл, эркак, оилавий муносабатлар, инсоният жамияти, ижтимоий муносабатлар.*

***Abstract.** This article is devoted to the study of the interpretation of some aspects of family and marriage problems in Eastern philosophy. Based on the study of existing literature on the history of socio-philosophical thoughts, the issues of family, women and marriage are approached from a historical point of view. It is analyzed that in different historical periods of the development of human society, family and marriage relations are an important component of social relations, and they have improved more and more as human civilization develops.*

***Key words:** family, marriage, woman, man, family relations, human society, social relations.*

Liu Jinru. 刘晋汝. 构建中国-中亚文化共兴的命运共同体—以旅游业发展为中心	342
Мамаджонова М.Қ. Хитой фалсафасида зарурият ва тасодиф тўғрисидаги қарашлар.....	347
Назирова М.М. Иқлим ўзгаришига қарши кураш: Хитой ва Марказий Осиё давлатлари тажрибаси.....	351
Сагдуллаева Д.Ш. Қадимги Хитой фалсафасига оид ҳуқуқий қарашлар генезиси.....	357
Tao Hong-yu. The Eastward Migration Festival: Construct the “Les Lieux de Memoire” of Yugur Society.....	362
Туленова Г. Китайская философия как философия гармонии	371
Turdixojayeva M. O‘zbek–Xitoy qo‘shma ekspeditsiyasining Farg‘ona vodiysidagi arxeologik tadqiqot natijalari.....	376
Turdiyev B.S. Konfutsiyning siyosiy-huquqiy ta’limot rivojiga qo‘shgan hissasi.....	380
Уразалиева Г.Б. Шарқ фалсафасида оила ва никоҳ муносабатларининг айрим масалалари	383
Xubbaliyeva M.X. Xitoylik sayyoh Shyuan Zangning Markaziy Osiyoga sayohati va shaharlar joylashuvi bo‘yicha qaydlarining o‘rganilishi.....	387
Шамотина Э.А. Образ Ходжа Насреддина в китайских анекдотах	393
Shasaidov A.S. Markaziy davlat arxivi hujjatlarida Xitoy xalqlariga oid ma’lumotlar	405
Wang Hongdan. 王泓丹. 浅论十二生肖类成语中的民族文化	410

Tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik va manbashunoslik

Переводоведение, литературоведение и источниковедение

Translation, literature and source study

Adalati Subinuer Mijieti. 阿达来提 苏比努尔·米结提. 浅谈唐诗维吾尔语翻译技巧.....	417
Ализаде Л.И. О переводах произведений Алишера Навои на азербайджанский язык.....	462
Ахматова А.Н. О китайских летописях	468
Ашурова М.А. Анализ романа Юй Хуа «Жизнь».....	473
Badalbaev D.F. Xitoy og‘zaki nutqida uchraydigan turg‘un birikmalar va ularning tarjimasini	479